मुद्रा चे प्रकार
Types of Money

By

Dr. Rajani Sontakke

मुद्रेचे प्रकार

- स्वरूपाच्या आधारावर
- A) वास्तविक मुद्रा____ जी मुद्रा विनिमय माध्यम म्हणून वापरली जाते व जी देणी फेडण्यासाठी वापरली जाऊन जिच्या द्वारे क्रयशक्तीचा संचय केला जातो त्या मुद्रे ला वास्तविक मुद्रा म्हणतात.
- सेलिगमन यथार्थ मुद्रा असे म्हटले आहे.
- नाणी व नोटा ही वास्तविक उदयाची उदाहरणे होत.
- B) हिशोबाची मुद्रा____ज्या म द्रेत वस्तूंच्या व सेवांच्या किमती, कर्जे व सामान्य क्रयशक्ती व्यक्त केली जाते ही हिशेबाची मुद्रा होय. या मुद्रे ला एखादे नाव दिले जाते जसे भारतीय मुद्रा ला कृपया असे नाव देण्यात आले आहे.

- मैदानी कथेच्या आधारावर प्रकार…
- A) विधिग्राह्य मुद्रा B) ऐच्छीक मुद्र.

विधिग्रह् मुद्रा म्हणजे ती मुद्रा होय ज्या मुद्रेळा कायद्याने मान्यता प्राप्त झालेली असते. उदाहरणार्थ भारतातील रुपये नोटा आणि धातूंची नाणी विधिग्राह्य मुद्रा होय.

ऐच्छिक मुद्रा म्हणजे ती मुद्रा होय, जी जनते द्वारे सामान्यपणे स्वीकारली जाते परंतु ती स्वीकारण्यास जनतेला भाग पाडता येत नाही ती स्वीकारणे किंवा स्विकारणे जनतेच्या इच्छेवर अवलंबून असते जसे धनादेश अधिकोष विकर्ष गुंड्या इत्यादी प्रत्यय मुद्रा ही ऐच्छिक मुद्रा होय.

मुद्रा द्रव्याच्या आधारावर प्रकार

- A) **धातू मुद्रा** Metalic Money
- धातू मुद्रा धातूंच्या नाण्यांच्या स्वरूपात असते. सोने-चांदी यासारख्या मौल्यवान धातूचा किंवा अॅल्युमिनियम,ब्राँझ, निकेल , तांबे इत्यादीसारख्या स्वस्त धातूचा नाणी बनवण्यासाठी उपयोग केला जातो.
- 1) **प्रधान नाणी**.... ही नाणी सोने किंवा चांदी सारख्या मोल्यवान धातूंनी बनलेली असतात.
- वैशिष्ट्ये..

ही नाणी सोने-चांदी यासारख्या मौल्यवान धातूची बनलेली असतात.

प्रधानांन देशाची प्रमुख मुद्रा असतात.

- या नाण्यांचे धातु मूल्य आणि विधी मूल्य समान असते.
- प्रधान नाण्यांच्या मुक्त तंकनानाची व्यवस्था असते..
- प्रधान नाणी असिमित विधीग्राह्य असतात.

- प्रधान नाण्यांचे गुण :

1. जनतेचा जास्त विश्वास असतो.
2. संपत्तीचा संचय करण्यासाठी सर्वोत्तम असतात.
3. विदेशी व्यापारातून निर्माण होणारी देणे फेडण्यासाठी उपयोगी.
4. मुद्रास्फीति ची परिस्थिती निर्माण होण्याची ची शक्यता नसते.

प्रधान नाण्यांचे दोष:

1. धातूची बचत होत नाही.
2. नाण्यांची झीज होऊन धातूचा अपव्यय होतो.
3. लवचिकता नसते.

गौण किंवा सांकेतिक नाणी
TokenCoins

- गौणनाणी ही तांबे, जस्त ,स्तयमिनियम,ब्राँझ, न्निकेल ई. सारख्या या धातूंची बनलेली असतात .प्रधान नाण्याच्या दोषांमुळे गौण नाणी प्रचारात आली.
- गवळण यांची वैशिष्ट्ये…

1. पालक या धातूंची बनलेली असतात.
2. विधी मूल्य बरेच अधिक असते.
3. नाण्यांचे टंकन फक्त सरकारच करू शकते.
4. छोटी छोटी खेळणी करण्यासाठी या लाड यांचा उपयोग होतो.
5. सीमित विधिग्रह्य असतात.

गौण यांचे गुणदोष

- गौण नाण्यांचे गुण

1. मौल्यवान धातूची बचत होते.
2. पुरेशी लवचिक असते.

- गौण नाण्यांचे दोष

1. जनतेचा पूर्ण विश्वास नसतो.
2. संपत्तीचा संचय करून ठेवता येत नाही.
3. मुद्रेचे मूल्य घसरण्याची शक्यता असते.
4. विदेशी व्यापार यातून निर्माण होणारी देणे भेटण्यासाठी वापरली जाऊ शकत नाही.
5. छोटी-छोटी देणी फेडणयासाठीच या नाण्यांचा उपयोग होतो.

ब) पत्र मुद्रा Paper Money

- इ. स. 790 मध्ये चीनमध्ये पत्र मुद्रांचा उपयोग चलनासाठी केला जात होता.
- नंतर युरोप खंडातील देशांमध्ये पत्र मुद्रेचा उपयोग करण्यात येऊ लागला.
- पत्र मुद्रिका मोठ्या प्रमाणावर चलन म्हणून उपयोग सतराव्या आणि अठराव्या शतकामध्ये करण्यात येऊ लागला.
- देशातील प्रमुख मुद्दे च्या स्वरूपात पत्र मुद्रा चा उपयोग व्यापक प्रमाणावर प्रथम विश्व युद्ध काळापासून करण्यात येऊ लागला.

पत्र मुद्रा चे प्रकार: Types of Paper Money

1. प्रातिनिधिक पत्र मुद्रा. Representative paper money
2. परिवर्तनीय पत्र मुद्रा.Convertible paper money
3. अपरिवर्तनीय पत्र मुद्रा. Inconvertible paper money
4. प्रविष्ट मुद्रा.Fiatmoney.

1. प्रातिनिधिक पत्र मुद्रा Representative paper money

- कोणत्याही देशात पत्र चलन निर्मिती करण्यासाठी या चलनाला आधार म्हणून सोन्याचे किंवा चांदीचे कोश ठेवावे लागतात. या कोशांच्या आधारावर पत्र मुद्रा निर्गमित केली जाते. ज्या पत्र चलनाला आधार म्हणून त्याच्या मूल्य एवढे सुवर्ण किंवा रौप्य कोष ठेवले जातात त्या पत्रचलानाला प्रातिनिधिक पत्र चलने असे म्हणतीत.
- **वैशिष्ट्ये---**

1. आधार म्हणून तेवढ्याच मूल्याचे धातुकोश ठेवले जातात.
2. चलनात कागदी मुद्रा असतात परंतु त्या मुद्रा कोशात ठेवलेल्या सुवर्णा चे किंवा चांदीचे प्रतिनिधीत्व करतात.
3. पत्र चलनाचे परिणाम वाढवण्याचे असल्यास जेवढी वाढ पत्र चलनात करावी तेवढीच धातुकोशkतही करावी लागेल.
4. हे पत्र चलन परिवर्तनीय असते.

प्रतिनिधीक पत्र मुद्रेचे गुणदोष

- **गुण**
- जनतेचा विश्वास.
- सुरक्षित मुद्रा.
- मौल्यवान धातूची झीज होत नाही.

- **दोष**

1. लवचिकतेचा अभाव.
2. गरीब देशांना परवडणारी मुद्रा.
3. सुवर्णाची बचत होत नाही.

2. परिवर्तनीय पत्र मुद्रा: convertible paper money

- हे पत्र चलन परिवर्तनीय असते. म्हणजेच या चलनाचे सुवर्ण किंवा चांदी त परिवर्तन करून देण्याची ची जबाबदारी सरकारने पत्करलेली असते. परंतु जर लोकांचा चलनावरील विश्वास ढलला आणि लोकांमध्ये भीतीचे वातावरण निर्माण होऊन सर्वच लोकांनी आपले संपूर्ण चलन एकाच वेळी परिवर्तनासाठी आणले तर तेवढ्या चलनाचे परिवर्तन करून देणे सरकारला शक्य नसते .कारण सुवर्णाचे कोश चलनाच्या मानाने कमी असतात अशा परिस्थितीत सरकारला चलनाची परिवर्तनीयता समाप्त करावी लागते.
- वैशिष्ट्ये

1. चलनाच्या एकूण मूल्ल्याच्या मनाने कमी धातुकोश.
2. परिवर्तनीयता
3. सुरक्षित कोशात सरकारी रोखे व ऋण पत्रांचा समावेश.
4. सरकारद्वारे सुवर्णाची आणि चांदीची खरेदी विक्री.

परिवर्तनीय पत्र मुद्रेचे गुणदोष

- **गुण**

1. मौल्यवान धातूची बचत.
2. नाण्यांच्या झीज चे द्वारे सुवर्ण नष्ट होत नाही.
3. लवचिकता.
4. लोकांचा विश्वास.
5. विदेशी व्यापाराला प्रोत्साहन.

- **दोष**

1. परिपूर्ण विश्वासाचा अभाव.
2. परिपूर्ण लवचिकतेचा अभाव.
3. पूर्ण सुरक्षिततेचा अभाव.
4. गरीब देशांना परवडणारी पत्र मुद्रा.

3. अपरिवर्तनीय पत्र मुद्रा:

Inconvertible paper money

ज्या पत्र मुद्रेचे चे सरकार द्वारे सुवर्णा चांदीत किंवा प्रधान नाण्यात परिवर्तन करून दिले जात नाही ही त्या पत्र मुद्रे ला अपरिवर्तनीय पत्र मुद्रा म्हणतात.

- **अपरिवर्तनीय पत्र मुद्रा ची ची वैशिष्ट्ये…**

1. ही मुद्रा परिवर्तनीय नसते.
2. सुवर्णाचे नाममात्र कोश.
3. विदेशी विनिमय दर निश्चित केलेला असतो.
4. देशाची प्रधान मुद्रा.

अपरिवर्तनीय पत्र मुद्रेचे गुणदोष

- **गुण**

1. लवचिकता.
2. सुवर्णाची बचत.
3. गरीब देशांना परवडणारे चलन.

- **दोष**

1. विश्वास पात्रतेचा अभाव.
2. मुद्रा स्थितीची भीती.
3. विदेशी देणे फेडण्यासाठी निरुपयोगी.

प्रदिश्ट मुद्रा.: Fiat money

- प्रदिष्ट पत्रमुद्रा अपरिवर्तनीय पत्र चलनाचे एक रूप आहे.जी पत्र, तिला आधार म्हणून कोणत्याही ही प्रकारचे सुरक्षित होश न ठेवता निर्गमित केली जाते त्या पत्र मुद्रे ला **प्रादिष्ट पत्र मुद्रा** असे म्हणतात.
- संकटाच्या परिस्थिती ही मुद्रा निर्गमित केलेली जात असल्यामुळे या मुद्रेला **“संकटकालीन मुद्रा”** असेही म्हणतात.

पत्र मुद्रा चलनाचे गुणदोष

- गुण

1. मौल्यवान धातूची बचत होते
2. मौल्यवान धातूचीझीज होत नाही
3. स्वस्त मुद्रा
4. गरीब देशांसाठी उपयुक्त
5. लवचिकता
6. संकटाचे काळी उपयुक्त

- दोष

1. मुद्रास्फीति ची भीती
2. मर्यादित क्षेत्र
3. टिकाऊपणा चा आभाव
4. मूल्यात चढ-उतार
5. निर्मौद्री करणाचाा धोका

Thank You